

9. Особенности восприятия музейных ценностей на разных этапах возрастного развития [Электронный ресурс]: офиц. сайт Музея образ. Тамбовск. обл./Тамбовск. област. народн. муз. образ. — Електрон. дані. — [Тамбов], 2014. — Режим доступу: <https://musobr.wordpress.com/вопрос-ответ-2/особенности-восприятия-музейных-цен>.

Шпорт Г. М.

**Психологічні аспекти сприйняття відвідувачами експозиції
(на матеріалах етнографічної виставки «...і на тім рушничкові
оживе все знайоме...»)**

Одним із основних напрямів роботи VI-х Луцьовських читань, присвячених 60-річчю заснування Пархомівського художнього музею імені А. Ф. Луцьова, є проблеми психології сприйняття експозиції. Для сучасного музейного експонування ця тематика дуже актуальна.

У пропонованій публікації автор, куратор даної етнографічної виставки, спробує довести важливість, перш за все, саме психологічного сприйняття експозиції відвідувачами та обґрунтувати доцільність підняття таких питань на наукових конференціях з сучасної музейної діяльності. Джерелом стала Книга відгуків, а також інтерв'ювання відвідувачів та особисті спостереження — суто етнографічні методи роботи етнографа в полі.

Етновиставка «...І на тім рушничкові оживе все знайоме...» була приурочена до 210-ї річниці заснування Харківського національного університету. Згідно плану, виставка працювала у конференц-залі Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна з 19-го листопада по 19 грудня 2014 р. При підготовці заходу були використані на практиці всі напрацювання із проведеного 7 жовтня 2014 р. у стінах Харківського університету тренінгу «Формуючи майбутнє: голоси відвідувачів у музеях» за участю зарубіжних та вітчизняних фахівців.

Серед учасників — Музей археології та етнографії Слобідської

України ХНУ імені В. Н. Каразіна (як організатор даного заходу), відділ народного мистецтва Слобожанщини Харківського Художнього музею, Музей культури та побуту Слобожанщини гімназії № 172 м. Харкова, Балаклійський краєзнавчий музей, Красноградський краєзнавчий музей імені П. Д. Мартинівича, Історико-археологічний музей «Верхній Салтів» та Художньо-меморіальний музей І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).

Вишивка — це найпоширеніший і дуже давній різновид декоративно-прикладного мистецтва, корені якого сягають у глибину віків. Вишивкою прикрашали рушники, одяг, головні убори, взуття, простирадла, наволочки тощо. За задумом куратора виставки для експонування були взяті саме рушники (загальна кількість — 52 предмети), такі знайомі нам і водночас невідомі — символ привітності, гостинності, доброзичливості, наочна ілюстрація національної символіки, важлива складова культури етносу.

Ці предмети завжди вважались старовинними оберегами родини та дому, супроводжували людину протягом усього життя і в радості, і в горі, слугували образом освяти початку або закінчення будь-якої справи.

Робота з потенційними відвідувачами виставки розпочалася ще до відкриття експозиції — з продумування самої афіші — відповідної картинки-заставки та тексту об'яви. У нашому випадку необхідно було гармонійно поєднати славетну річницю Харківського університету й етнографічну специфіку виставки. Під час опитування респонденти — молодше, середнє та старше покоління — наголошували, що не останню роль у їхньому бажанні відвідати виставку зіграло зовнішнє оформлення її анонсу — Храм науки з таким, на перший погляд, всім знайомим предметом — рушником. Належить визнати, що періодичні виставки рушників — не рідкість для Харкова чи іншого населеного пункту України. Однак вказівка на суто етнографічну виставку, а з вишитих експонатів — тільки рушники із колекцій різних музеїв Харківщини, визвала зацікавленість навіть у майстринь-вишивальниць.

Ненав'язливо працювали на рекламу виставки сайти історичного факультету та бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна, місцева телерадіокомпанія. Радіо майже завжди слухають: і коли люди

збираються на роботу чи ведуть дітей до школи, під час обідньої перерви або ж за вечерею. Наші етнофори, особливо старше покоління, зізнавались, що саме завдяки радію прийшли на виставку, ще й внуків та знайомих привели з собою.

Щоб встановлений психологічний контакт із майбутніми відвідувачами не втратився, планувалося використати на відкритті, як епіграф виставки, знайому всім нам Пісню про рушник і задіяти не виконавців-професіоналів, а студентів нашого університету. Адже за великим рахунком ми, організатори різноманітних заходів, робимо це насамперед для них, нашої зміни, у пізнавальних та виховних цілях. Тому на відкритті виставки студентки I-го курсу філфаку ХНУ імені В. Н. Каразіна, родом з Луганської області, одягнуті у національні костюми (керівник — доцент кафедри українознавства філософського факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна Л. А. Бортник) розповіли присутнім про роль рушника у матеріальній та духовній культурі українського етносу і виконали «Пісню про рушник» на слова А. Малишка.

Не завжди музеї дістають із фондів для експонування предмети, яким до 100 або й більше років. Звичайно, це стосується й рушників. Була проведена відповідна робота по отриманню саме старовинних виробів із колекцій запрошених музеїв. Такі рушники завжди збирають аудиторію, незалежно від віку, професії чи проживання. Це також один із прийомів, розрахований на психологічне сприйняття відвідувачами експозиції.

У рамках етновиставки, крім суто музейних експонатів, демонструвалися впродовж місяця й рушники із приватних колекцій — як сімейна реліквія, як пам'ять, як символ вітчизняної культури. Започаткувала цю традицію на відкритті виставки Клименко Тетяна Іванівна, старший інспектор деканату факультету психології ХНУ імені В. Н. Каразіна, де з покоління в покоління передається рушник, вишитий на Барвенківщині, яка й до сьогодні славиться своїми майстринями-вишивальницями. Вінчальні рушники сім'ї Золотарьових та весільні іншої харківської сім'ї — Моргуль, надані для експонування в процесі роботи виставки, безумовно, вписались в загальну концепцію заходу — «Від знайомого до невідомого», визиваючи непідроблену зацікавленість навіть у фахівців.

Етнографічна виставка включала й складові наукової конференції, що також допомогло у подальшому цілісному психологічному сприйнятті виставкових предметів відвідувачами. З доповіддю про основні види техніки вишивки рушників виступила на відкритті О. Є. Євсєєва, завідувача відділом народного мистецтва Слобожанщини Харківського Художнього музею, член національної Спілки майстрів народного мистецтва України.

Крім міських музейних колекцій рушників, були продумано задіяні експонати із фондів районних музейних закладів, які органічно вписались у загальну картину експозиції, не порушуючи її цілісності. Представники запрошених музеїв знайомили присутніх зі слобожанською специфікою рушників та їх функціями, розповідали, яким чином етнопредмети надійшли та зараз надходять до музеїв.

Здавалося б, яке відношення може мати до психологічних чинників сприйняття експозиції відвідувачами підібрана співробітниками університетської Центральної наукової бібліотеки відповідна література — ілюстровані видання, монографії, статті. Якщо уважно придивитись до записів у Книзі відгуків, по побачимо, що серед відвідувачів — представники різних професій. Можливо, хтось вперше дізнався, що рушникові присвячені не тільки науково-популярні публікації, а й ґрунтовні наукові видання. Інші відвідувачі, до ознайомлення з експозицією, навіть гадки не мали про досить різноманітні функції рушників. Багато хто переписував назви праць, цікавився, з чого краще починати знайомство з вишивкою.

Як показала практика, ознайомлення з рушниками, навіть у вигляді сформованої виставки — справа нелегка для любої публіки. Тому заздалегідь були продумані аспекти такої доступності. Так, полотно виставкових рушників повинне було бути переважно домотканим: конопляним або льняним. Діти з цікавістю розглядали ці рушники, а я, сумісно зі вчителями, нагадувала їм, що природні умови Харківщини не сприяли культивуванню такої технічної культури, як льон. Однак Слобожанщина, подібно іншим регіонам України, славиться ярмарками, де можна було завжди придбати різноманітне полотно домашнього чи фабричного виробництва.

Необхідно було взяти до відома, яким чином розмістити руш-

ники із різних музеїв, що б експозиція відповідала науковим вимогам побудови і, водночас, сприймалась пересічними відвідувачами, визиваючи щире зацікавлення та пробуджуючи інтерес і повагу до вітчизняної культурної спадщини. Було вирішено розміщувати рушники за їхніми музейними колекціями — для зручності споглядання та загального уявлення про зібрання старовинних рушників. Відвідувачі підкреслювали перевагу такого експонування, а багато хто вже планував відвідати той чи інший музей для ознайомлення на місці.

Із безлічі технік вишивки рушників куратором виставки був вибраний саме хрестик, зрозумілий для сприйняття любою аудиторією. Навіть дошкільнята, які приходили на виставку з мамами або бабусями, відшукували без зусиль на вишивці «плюстик» — звичайний хрестик, «косий хрестик» чи «сніжинку» (болгарський хрестик).

Була проведена кропітка робота по підборі орнаментальної композиції на рушниках, представленої на виставці переважно «дерево життя», «мотивом квітучої гілки» та «мотивом птаха», знайомими побутовими сценками, які охоче розглядали й коментували відвідувачі.

За певних обставин доступ в Харківський університет стороннім особам був обмежений. Тому виставка залишилась майже без своїх постійних відвідувачів — учнів. Виключення було зроблено для гімназії № 172 м. Харкова, чиї музейні рушники знаходились в експозиції. Ось які теплі слова залишили вчителі у Книзі відгуків: «Виставка надихнула на подальше вивчення дивовижної спадщини наших предків, дякуємо за можливість згадати наше коріння, хто ми і звідки» [1]. А в останні два дні роботи експозиції її відвідали учні ХЗОШ (Харківська загальноосвітня школа) І–ІІІ ст. № 150. Учителі Л. В. Гузенко і І. С. Бурковська дякували за «... можливість прикоснутись к традициям украинского народа, за желание сохранить память о нашем культурном наследии и донести до подрастающего поколения информацию о жизни наших предков». Змогли побувати на етнографічній виставці й учні 10-А класу Люботинської ЗОШ І–ІІІ ст. № 4. Приємно було бачити, що цим рукометом цікавилися також хлопці, змагаючись з дівчатами

у пізнаванні орнаментальної композиції, визначенні вишивальних ниток — заполоч, муліне або акрилові, прочитанні вишитих на рушниках фраз чи букв. Їхні враження записала О. А. Іванченко, вчитель історії та правознавства, а зі своєї сторони розцінила виставку, як місток між минулим та майбутнім, як суттєвий внесок до учнівської скарбнички по слобожанській культурі [2]. Коли читаєш такі теплі, щирі слова подяки за роботу, які залишили в Книзі відвідувачі Мереф'янського ліцею ім. Героя Радянського Союзу В. П. Мірошніченка: «Рушник — символ українського народу, де вишита доля Української землі. Це був «урок виховання» любові до рідної землі, патріотизму, національної гідності», то розумієш, що не дарма трудилася, що, незважаючи на складні часи в Україні, такі заходи потрібні людям.

Серед відвідувачів виставки домінувала студентська аудиторія: Харківський національний університет, Академія культури, Політехнічний та Педагогічний університети. Студенти приходили на виставку як самостійно (переважна більшість, чому сприяло розміщення рушників у конференц-залі бібліотеки), так і з викладачами, про що свідчать записи у Книзі відгуків. Буквально на другий день роботи експозиції завітали геологи (25 осіб) на чолі з завідувачем кафедри геології Є. С. Тхорновським, у тому числі китайці, яким допомагали перекладачі. Як підсумував Тхорновський, «... студенты, впервые быть может, узнали об истинном народном творчестве». І це стосувалось не тільки іноземців. Майбутні геологи цікавились датуванням рушників, конкретним призначенням, а отримані знання зразу ж застосовували на практиці.

Я за фахом — історик, етнограф, тому відгуки колег для мене дуже важливі. Завітала на етнографічну виставку гість історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна Ірина Ігнатенко, канд. іст. наук, доц. кафедри етнології КНУ ім. Т. Шевченка. «Неймовірна виставка добра, миру, благополуччя, любові, що зберігають українські рушники — заковдані символи мудрості нашого народу. Дякую Вам, Анна Михайлівна, за кропітку роботу та популяризацію» — такою була її оцінка. М. М. Красиков, етнограф («ХПІ») схвалив ідею експонування саме рушників: «Дякую за прекрасну виставку! Рушник — квінтесенція народної культури. Хочеться,

що б у кожній родині зберігався хоч один давній рушник». Знайшли час для відвідування виставки й ветерани Великої вітчизняної війни Золочівського району на чолі з В. І. Соколовським, випускником істфаку (1966 р.) ХНУ, колишнім директором Золочівського історичного музею. «Ви повернули нам молодість, хоча б на декілька годин. Це для інших поколінь рушник — історія, тоді як ми — її творці». Я бачила сльози на їхніх очах, а руки дуже бережно торкались рушникового полотна, із уст неслися спогади про таке давнє-недавнє минуле, що назавжди залишилось в їхніх серцях.

Для майбутніх істориків — студентів першого курсу історичного факультету ХНУ — стало відкриттям дізнатися стільки нового про рушники, про значення закодованих символів на вишитому полотні, вперше побачити вишивку «білим по білому» і, найважливіше, — «стать частью, пускай самой маленькой, культуры родного края» [3]. Під час спілкування на виставці зі студентами інших факультетів університету (напр., з економістами-магістрами підготовчого факультету) та інших вузів було приємно дізнатись, що відвідують цей захід за бажанням; багато хто побував із друзями декілька раз, особливо ті, хто цікавиться вишивкою, вітчизняним культурним надбанням.

Свого часу одним із важливих напрямів діяльності Харківського Палацу піонерів була краєзнавча робота, а зібрані етнопредмети стали основою солідного Кабінету етнографії. Є. М. Коломійцева, у минулому — зав. Кабінетом, відзначила своєчасність таких заходів, що об'єднують людей незалежно від національної приналежності, фаху, місця проживання [4]. «Я російськомовна, але є бажання висловитись українською! Це враження від рушників! Це справжнє! Це українське! Я хочу жити в Україні! Я пишаюсь українськими людьми!» — такий емоційний запис від відвідування виставки та спілкування зі мною записала у Книзі бібліотекар ЦНБ Ю. В. Маркова.

За всіх часів Харківщина славиться діяльністю своїх етнокраєзнавчих осередків. Один з них — гурток українського народознавства «Соняшник» ЗОШ № 12 м. Ізюма. У школі плідно працює етнографічний музей «Берегиня». Л. Ю. Славгородська, керівник гуртка, оглянувши експозицію, «дізналась дещо нове для себе

про слобожанську вишивку кінця XIX – початку XX ст.», а саму виставку назвала «рушниковим раєм, який треба побачити всім». З цікавістю оглянула виставку й гостя Харкова, народна майстриня із Дніпропетровська, Л. І. Корж, а на згадку та професійне везіння у подальших етнозаходах подарувала мені ляльку-мотанку власного виготовлення — «Благополучницю» [5]. Експонати-рушники заряджають відвідувачів тільки позитивною енергетикою — так вважає А. М. Ніколаєва, член клубу клаптевого шиття «Чарівна скринька» м. Харкова, колишня випускниця мехмату ХНУ [6]. А колеги із Музею природи ХНУ, ст. наук. співр. Н. М. Перевозчикова і С. В. Єременко, які самі чудово вишивають, назвали виставку рушників «своєрідним місточком між минулим і майбутнім» [7].

Було цікаво спостерігати та дізнаватися, що хотів знайти на виставці особисто для себе той чи інший відвідувач, з якими думками і планами залишав експозицію. Ці дані вкрай необхідні для створення нових етнозаходів «для людей та про людей». Дійсно, за кожним виробом стоїть чиєсь уміння, частка життя майстра, біографія самого предмета, традиції та новації краю. Може тому більше розуміння у тих, хто працює саме на ниві збереження вітчизняної культури. «Вперше відчув усю глибину української космічної матриці наших душ. Такі виставки будуть актуалізуватися все більше і більше з кожним роком» — пише у Книзі провідний науковий співробітник відділу Зводу пам'яток Харківського науково-методичного центру «Охорона культурної спадщини» А. Т. Троян. Колектив Департаменту культури та туризму ХОДА також надіється на нові зустрічі на «не менее интересных выставках» [8].

Поліетнічність та етнічна маргінальність — типові риси сучасних мегаполісів. До таких міст, по праву, належить і наш Харків, в якому зараз налічується близько 50-ти національних громадських об'єднань. Мені вдалося поспілкуватися з представниками «Геліосу» (21 особа) — Харківського міського земляцтва греків, які були в захваті від побаченого: «Окруженный богатством великолепных творений, невольно осознаешь, сколько же нужно любви и уважения к своему народу, к его истории и его будущему, чтобы создать эти шедевры, сохранить их, делиться ими, продлевая их жизнь, обогащая нынешние поколения и даря надежду поколениям буду-

щим. Понимаешь и то, сколько нужно мастерства, труда, чтобы воплотить в рушнике печаль и любовь во всех ее проявлениях, сколько нужно знаний и мудрости, да и любви, чтобы увидеть все это и расшифровать! Выставка очень вдохновляет, вызывает восхищение, желание узнать еще больше, еще раз соприкоснуться с прекрасной душой украинского народа. С уважением, благодарностью и любовью!».

Серед відвідувачів виставки було багато таких, хто вже має професію — працівники ЦНБ, викладачі та співробітники вузів, підприємці, архітектори, банківські службовці, інженери, бухгалтери. Тому їх психологічне — суто доросле — сприйняття експозиції має свої особливості. Хтось розглядає рушники, як частку нашого минулого, як «символическую летопись жизни народа и человека — в личной судьбе и истории» [10]. Інші відвідувачі, віддавали належне філігранній майстерності вишивальниць — «дуже вражає витончена робота майстринь, їх творчість, мальована голкою» [11] і підкреслювали, що сама виставка навіває що сь особисте, сокровенне. Хотілося б навести слова зав. читальним залом № 4 ЦНБ ХНУ А. Г. Минко: «Мабуть тільки українці несуть величність, здавалось, такий побутовий речі, як рушник. Із кожного рушничка дивляться очі тієї берегині роду, яка своєю любов'ю, натхненням зберегла свою епоху. Ця виставка має історичне значення. Вона заставляє кожного відвідувача замислитись над тим, що саме я творю історію країни, в якій живу».

Ніхто із опитаних відвідувачів не сумнівався в необхідності організації подібних заходів «живого источника народного творчества» у теперішні складні часи [12]. Тому більш, ніж переконливо, звучать слова викладача мехмату ХНУ О. М. Перепелиці (побувала на виставці разом із чоловіком та донькою): «Рушники — это не только материальный дар, но и бесценный духовный источник, культурное наследие народа, каждой отдельной семьи. Мы стали забывать свои истоки, наши взгляды обращены совсем в другую сторону. Благодаря таким замечательным выставкам и неравнодушным людям необходимо знакомить молодежь и учить молодых людей ценить, уважать, любить свой край, свою землю, свою семью, свои корни. Замечательная выставка, необыкновенный экскурсо-

вод, горячий, неравнодушный рассказ! Сколько мыслей! Сколько нового узнали!».

Було приємно бачити, що виставка знайшла відвідувачів і серед підприємців, банківських службовців, архітекторів, котрі цікавилися саме історією рушника в Україні: де були знайдені археологами перші рушники, якими нитками їх вишивали, якою була орнаментальна композиція, яким чином створювались колекції рушників у районних музеях Харківщини тощо. Суто позитивне враження від рушникової експозиції склалось і в М. А. Королькова, майора прикордонних військ (Закарпаття): «Отдаю дань уважения профессионализму и увлеченности своим делом организатору и экскурсоводу Анне Михайловне. Спасибо за познавательный экскурс по истории вышивки. Успехов Вам!».

Етновиставкою зацікавились навіть в Зарубіжжі. 26 листопада 2014 р. під час проведення телемосту «Приграничное сотрудничество как фактор мира и стабильности в развитии встречных интеграций» (країни: Німеччина, Сербія, Англія, Росія та Україна) учасники (чоловіки) звернулись з проханням детальніше розповісти про експозицію, чим я і скористалась.

Усвідомленням того, що Музей — це місце, де зібрані предмети будуть належно збережені та служитимуть майбутнім поколінням, були принесені у дарунок МАЕСУ рушники, які до цього часу зберігалися вдома. Сприяла цьому сама психологічна атмосфера експозиції, «составленной со знанием дела, с большой любовью».

На превеликий жаль, у мене не було можливості постійно знаходитись на виставці, спілкуватися зі всіма відвідувачами (загальна кількість, за підрахунками ЦНБ, становила близько 2300 осіб), проводити інтерв'ювання, спостерігати за їх самостійним дослідженням унікального світу рушників. Однак записи в Книзі відгуків, результати моїх персональних опитувань та спостережень дозволяють стверджувати, що етнографічна виставка «...І на тім рушничкові оживе все знайоме...» знайшла своїх відвідувачів. «Ждем с новыми выставками», «выставка просто потрясающая!», «Очень интересная выставка!!! Яркое проявление украинской культуры Слобожанщины, его надо беречь, изучать, нести людям. Организаторам низкий поклон в этом благородном деле!», побажання

наступних етнографічних виставок, «чтобы любовь к народному искусству распространялась, как круги на воде», «Продолжайте, мы с Вами» — такі слова писали і говорили мені гості. А для нас, кураторів подібних просвітницьких та виховних заходів, такі слова розуміння й подяки дуже важливі.

Як показала практика, для успішної роботи експозиції суто психологічні аспекти її сприйняття відвідувачами є надто важливими. І розпочинати роботу у цьому напрямі слід з вибору виставкової тематики та її зовнішнього оформлення, тобто афіші — відповідного тексту і заставки (ілюстрації). Дуже відповідально належить підходити до експонованих предметів. Має значення кількість експонатів, їх однорідність (чи навпаки) за матеріалом виготовлення, хронологією, формою, розмірами, призначенням, орнаментуванням (якщо таке є) тощо. Кураторам виставок не потрібно боятися залучати колекції інших музеїв. Звичайно, це потребує додаткової організаційної роботи, однак вона принесе тільки позитивні результати. Для реклами виставки слід використовувати всі наявні засоби інформації.

Експозиція повинна бути доступною не лише для фахівців, а й для середньостатистичного відвідувача, незалежно від віку, фаху, місця проживання чи національної приналежності. При цьому доступність сприйняття — це не синонім спрощення, свідоме заниження її наукової цінності.

Важливо продумати також схему розміщення предметів в експозиції, етикетаж, що б відвідувач міг самостійно оглянути виставкові експонати і скласти особисте враження. Сформована експозиція повинна пробуджувати зацікавленість, бажання дізнатися що є нове для себе, доторкнутись до незвіданого і прекрасного.

Дуже важливо відразу встановити психологічний контакт з аудиторією, відчути, для чого і з чим вона прийшла на виставку. І, наостанок, успішне психологічне сприйняття експозиції відвідувачами залежить від того, ким і як подається виставка, тобто працює професіоналізм куратора та його вміння знаходити спільну мову з кожною аудиторією.

Примітки

1. Книга відгуків етнографічної виставки «...І на тім рушничкові оживе все знайоме...» // Рожнова І. І, Борисова В. О., гімназія № 172 м. Харкова.
2. Книга відгуків ... // Іванченко О. А.: «Выставка — связь между прошлым и будущим. Больше узнали о национальной культуре Слобожанщины; важна и эстетическая сторона воспитания детей. Успехов Вам в Вашем нелегком труде!».
3. Книга відгуків ... // Студенти-історики І-го курсу ХНУ (17 осіб): «Все мы раньше знали о рушниках, но никогда не подразумевали, что культура так богата. Нам очень понравилось, и мы довольны, что смогли ознакомиться с такой великолепной выставкой. Мы рады, что смогли прикоснуться к культуре, ... ощутили историю, а это самое главное — стать частью, пускай самой маленькой, культуры родного края». «Теперь на тему украинской вышивки буду смотреть с большим интересом», «Я очень многое узнал для себя нового, особенно мне было интересно узнать, что означают узоры и изображения на рушниках. Спасибо большое!».
4. Книга відгуків ... // Коломійцева Є. М.: «Проведена большая работа по сбору материала к выставке. Экспозиция получилась колоритной, достаточно разнообразной. Проведенная экскурсия оставляет чувство тепла, любви, патриотизма».
5. Книга відгуків ... // Корж Л. І.: «С большой благодарностью и интересом посмотрела выставку рушников Слобожанщины, благодарю за прекрасную экскурсию».
6. Книга відгуків ... // Ніколаєва А. М.: «Спасибо за чудесную выставку, за прекрасную экскурсию. От работ идет чудесная энергия, удачи и здоровья авторам».
7. Книга відгуків ... // Перевозчикова Н. М., Єременко С. В., ст. наук. співр. Музею природи ХНУ: «Виставка рушників — це своєрідний місточок між минулим і прийдешнім. Ці українські обереги пройшли крізь віки і нині символізують чистоту

почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не черствіє душею. Щира подяка Ганні Михайлівні за кропітку працю та небайдужість до свого діла».

8. Книга відгуків ... // Карапутина С. М, зам. начальника управління Департаменту культури і туризму: «Департамент культури и туризма, Центр охраны культурного наследия от всего сердца благодарит за содержательную лекцию, позитивную выставку, профессиональные консультации. Группа из 26 человек говорит: «Спасибо!» с надеждой на последующие встречи на не менее интересных выставках».
9. Книга відгуків ... // Співробітники хімічного факультету ХНУ Гайденко та Дасилець.
10. Книга відгуків ... // Поднос В. Н., зав. сектором ЦНБ: «Прекрасная этнографическая выставка рушников. Окунаешься в прошлое, жизнь наших бабушек, их мечты, которые они воплотили в свои вышивки»; НБО ЦНБ, С. Глибицька.
11. Книга відгуків ... // Голубова Р. І., бібліотекар ЦНБ: «Дуже вражає витончена робота майстринь, їх творчість, мальована голкою. Виставка рушників організована з теплом, любов'ю, відчуваєш затишок, спокій і, здається, «ожива все знайоме до болю...» у своїх спогадах; головний бухгалтер ОКЗ «ХН-МЦОКН» М. Є. Богун: «Переполняет гордость за умельцев. Огромное спасибо! Эмоции переполняют!».
12. Книга відгуків ... // Прокопець Т. Н., співробітник ЦНБ: «Выставка поразила своей эмоциональностью, позитивом, новизной, уважением к нашим рукодельницам, это живой источник народного творчества»; Журавльов С. Г., зав. сектором ЦНБ: «Чудове і неперевершене мистецтво! Щира подяка Ганні Михайлівні за просвітницьку роботу»; Нарада директорів бібліотек вищих навчальних закладів Харківського методичного об'єднання (Харків, конференц-зал ЦНБ, 19 грудня 2014 р.): Сергієнко І. Г., зав. відділу НТБ ХНЕУ ім. С. Кузнеця: «Чудова виставка, професійна лекція про українські рушники, народну символіку»; Шикаленко Т. О., директор бібліотеки ХДАК: «Дуже сподоба-

лось, відчувається потреба у проведенні подібних заходів»; Киричок І. В., директор НБ ХНМУ та Рябченко О. С., заст. директора НБ НФОУ: «Дякуємо за збереження нашої духовної спадщини і донесення її до людей»; Голуб М. А., інженер, Хар-трон: «Спасибо за неравнодушное отношение к Украинской культуре и преданности своей профессии, которая выразилась в этой выставке. Очень впечатляет!».

13. Бондарь Л. П., провідний бібліотекар ЦНБ: «Прекрасная выставка!!! Прекрасный комментарий! ... Ждем с новыми выставками»; Є. Самко та Л. Тютюнник, деканат підготовчого факультету ХНУ: «выставка просто потрясающая, большое спасибо за увлекательный экскурс в историю нашего края»; співробітники Центру довузівської освіти: «Нам очень понравилась экскурсия. Спасибо за новые знания о нашей истории. Желаем вдохновения на хорошие дела»; інженери ХНУ: «Великолепная выставка, прекрасная экскурсия. Мы в полном восторге!»; Ільченко В. М., пенсіонерка, м. Харків: «Очень интересная выставка!!! Яркое проявление украинской культуры Слобожанщины, его надо беречь, изучать, нести людям. Организаторам низкий поклон в этом благородном деле!»; тільки підписи: «Спасибо за любовь, за энергию, за доброе сердце. Да благословит Господь Ваш труд, здоровья в Ваш дом!», «Вышивка — это код нашей украинской нации. Вам, Анна Михайловна, здоровья, оптимизма. Продолжайте, мы с Вами!».